

فضای شهری و انسان

حامد مانی فر

مقدمه:

فضای شهری، موضوعی است که در اغلب شهرهای کشورمان به فراموشی سپرده شده است و شاید نتوانیم در بین مدیران اجرائی کشور تعریف درستی از آن را بیابیم. فضاهای شهری محل برخورد رفتارها، افکار و در عین حال محل رفع برخی از نیازهای روزمره شهروندان است. سر زندگی، شادابی و پویائی شهرها در فضاهای شهری بخوبی محسوس است و این فضاها نقش بسیار مهمی در نگهداری این سر زندگی دارند

در حال حاضر با رشد روز افزون ارزش زمین و میل به درآمدزائی، اهمیت توجه به فضاهای شهری در شهرداریها کاهش یافته، تا جائیکه اهمیت طراحی و احداث فضاهای شهری بطور کامل به فراموشی سپرده شده است.

این مقاله سعی دارد با نگاهی گذرا به طرح این موضوع بپردازد. در این شماره ابتدا به ارتباط انسان با فضای شهری و ضرورت توجه به ویژگیهای انسانی در طراحی اینگونه فضاها می‌پردازیم و در آینده سعی خواهد شد در خصوص تعریف فضای شهری، انواع آن، عناصر تشکیل دهنده آن، مؤلفه‌های آن و معیارهای کیفی سنجش فضا، مطالبی هر چند مختصر نگاشته شود.

شهر و فضای آن بستری است برای بروز فعالیتهای گروهی و یا فردی شهروندان و ساکنین آن و فضاهای شهری به تبع تغییراتی که در این فعالیتها بروز می‌کند، طی دوره‌های مختلف دستخوش تغییر و تحول می‌شود.

"شهر نیز مانند یک بنای نفیس معماری، ساختمانی است که در فضا قد می‌کشد، با این تفاوت که مقیاس بزرگتر دارد و تنها با گذشت زمان شکل و سیمای نهائی خود را می‌یابد" (۱) چرا که شهر محصول کار سازندگانی است که به طور مداوم ساختمان آن را بسته به احتیاج و امیال خود تغییر می‌دهند و نتیجه این تغییرات، ایجاد دوره‌هایی است که یکی پس از دیگری خلق می‌شوند و شکل شهر و فضای آن را دستخوش تغییر می‌کنند.

در طراحی فضای شهری بعضی بر این عقیده‌اند که مسئله تنها تهیه پرسپکتیوهای زیبا و تصاویر هنرمندانه از فضاهای شهری است. گروه دیگری مسئله را عملکردها و بخصوص در درجه اول تأمین دسترسی برای وسایل نقلیه و بعد از آن دسترسی برای پیاده‌ها می‌دانند. متأسفانه شهرسازی کلاسیک تا کنون نتوانسته است بین نقطه نظرهای مختلف ارتباط برقرار کرده و به یک تئوری منسجم دست یابد، به همین علت است که مهندسين ترافیک همچنان با دید یک بعدی خود به طراحی خیابان‌ها، جاده‌ها و اتوبان‌ها ادامه می‌دهند و معماران و شهرسازان سنت‌گرا نیز همچنان اقدام به تهیه پرسپکتیوهای زیبا و مناظر باشکوه از فضای شهری می‌کنند. (۲)

امروزه دیدگاه جامع‌تری از فضای شهری در بین مهندسين شهرساز وجود دارد و آن دیدگاهی است مبتنی بر تطبیق فضاهای شهری با رفتارهای استفاده کنندگان از آن فضا. بدین ترتیب، رفتار شهروندان، مؤثر بر نحوه طراحی و شکل فضای شهری است. از سوئی دیگر الگوهای رفتاری خود تابعی از فرهنگ جامعه است و فرهنگ جامعه مؤثر بر نحوه استفاده از فضا. بعنوان مثال استفاده از خیابان و فعالیت‌های جاری در آن، در کشورهای مختلف کاملاً متفاوت است. حتی طریقه استفاده از خودرو و گاهی شکل آن به لحاظ ابعاد و اندازه، رعایت مقررات عبور و مرور و ... در کشورهای اروپائی کاملاً متفاوت با کشوری مثل ایران است. (۳)

از سوئی دیگر برخی از رفتارهای اجتماعی مطلوب و برخی دیگر نامطلوب جلوه می‌کنند که ارزیابی این نکته تنها با معیارهای فرهنگی جامعه شهری امکانپذیر است. همچنین تغییر معیارهای فرهنگی شهرنشینی در کوتاه مدت امکانپذیر نیست. لذا طراحان شهری همواره این موضوع را مد نظر دارند که فضای شهری را به گونه‌ای طراحی کنند تا در تشویق و ترغیب رفتارهای مناسب و در تحدید رفتارهای نامناسب مؤثر باشند. بعنوان مثال، عدم استقرار واحدهای تجاری خطی در حاشیه معابر،

عدم تأمین روشنایی مناسب برای معابر عریض و مستقیم بودن بیش از اندازه خیابان‌ها، احداث کوچه‌های بن‌بست و تو در تو و احداث پارک با درختان متراکم، هر کدام می‌تواند در ترغیب و یا تحدید برخی رفتارها مؤثر باشند.

بدین ترتیب در می‌یابیم که طراحی شهری، دانشی است که وظیفه آن ارتقاء کیفیت زندگی شهری، با توجه به نیازهای روحی- روانی افراد جامعه و رویکرد آن بررسی و پاسخگوئی به رابطه متقابل انسان و محیط است و در این رابطه شناخت نیازها، فعالیت‌ها، نحوه ادراک و رفتارهای انسان برای طراح شهری در اولویت قرار می‌گیرد.

بنابراین بصورت بسیار گذرا به شناخت این چند مقوله از ویژگی‌های انسان می‌پردازیم:

نیاز(۴): انسان دارای دو دسته نیاز زیستی و اجتماعی است، این نیازها از ابتدائی تا پیچیده، دارای سلسله مراتبی هستند که برآورده شدن هر کدام از آنها در جای خود به یک اندازه ضرورت دارد و تصور اینکه ارضای نیازهای پیچیده نسبت به نیازهای ابتدائی در اولویت هستند تصوری نادرست است، همچنین این نیازها بصورت غریزی جلوه می‌کنند ولی رفتارهایی که برای ارضاء آنها بروز می‌کنند آموختنی است و وظیفه نظم‌دهی و برقراری تعادل در بین نیازها بر عهده خود انسان است.

فعالیت: فعالیت‌ها عموماً افعالی هستند که برای برآورده شدن یک یا چند نیاز انسان صورت می‌گیرد. برخی از این فعالیت‌ها فردی و برخی دیگر عمومی هستند. فعالیت‌هایی که در فضای عمومی و در حضور دیگران صورت می‌گیرد مرتبط با فضای شهری‌اند و یک طراح شهری، همیشه در بررسی فعالیت‌های انسانی، رواج مکان وقوع، طول مدت، زمان و تواتر آن فعالیت‌ها را مد نظر دارد.

ادراک: ادراک آن فرآیند ذهنی یا روانی است که گزینش و سازماندهی اطلاعات حسی و نهایتاً انطباق با معانی ذهنی را بگونه‌ای فعال بر عهده دارد. این عمل در انسان توسط اندامهای حسی یا گیرنده صورت می‌گیرد که این گیرنده‌ها به دو صورت با فاصله یا بلافاصله انجام وظیفه می‌کنند. ادراک بدنبال احساسهای مجزا از یکدیگر صورت نمی‌پذیرد. بلکه ذهن فرد، پیامهای دریافتی آنها را بعنوان مجموعه‌ای معنی‌دار و در ارتباط با هم در می‌یابد.

ادراک انسان محصول تعامل تمام حواس است و توجه صرف به یک حس، عواقب ناگواری به همراه دارد. عوامل مؤثر بر ادراک، از یک طرف به گیرنده، یعنی انسان و از طرف دیگر به فرستنده، یعنی محیط بر می‌گردد. فرد همواره فضا را از درون آن ادراک می‌کند، نه از بالا و یا بیرون آن و آن بخشی از فضا که توسط انسان ادراک می‌شود، منظر فضا می‌باشد.

رفتار: رفتار نحوه انجام یک فعالیت است. رفتار شهری تنها در حضور دیگران امکانپذیر است و پسندیده بودن یا نبودن آن در نظر عموم ربطی به موجودیتش در فضای شهری ندارد. رفتارهای انسانی هستند که عینیت می‌یابند و نه فعالیت آنان. در واقع فعالیت‌ها نوعی دسته‌بندی انتزاعی برای رفتارها بشمار می‌آیند.

از طرفی هر اجتماعی الگوهای رفتاری خود را داراست، در واقع اجتماع از طریق تعریف حریم‌ها، هاله‌ها و هنجارهای خود و توقعاتش، رفتارها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و فرهنگ، اجتماع، زمان و فضا بر بروز رفتارها تأثیر گذارند.

انسانها و رفتارهایشان می‌توانند فضا را دگرگون کنند، اما تصور فضای بدون انسان، همچون کالبد بدون روح خواهد بود، فضا می‌تواند با القائات خود بر رفتارهای اجتماعی تأثیر گذارند.

پاورقی

1- سیمای شهر- کوین لینچ- دکتر منوچهر مزینی- ۱۳۷۲- انتشارات دانشگاه تهران- ص ۹

2- تحلیل فضاهای شهری

... 3- در هندوستان خیابان در درجه اول مکانی برای وقوع معجونی از فعالیت‌های متعدد و متنوع است که در نتیجه انواع بو، صدا و مناظر عجیب و غریب را بوجود می‌آورد.

مخلوطی از حیوانات، انسانها، موتور، دوچرخه، کامیون، اتوبوس و غیره از هر طرف در حال حرکتند که به طرز ماهرانه‌ای در کنار یکدیگر بافته شده‌اند. فضاها پر است از مردم با لباس‌ها و قیافه‌های گوناگون در حال رفت و آمد، نشستن، ایستادن، چمباتمه زدن، لمیدن، دراز کشیدن، خوابیدن، غذا پختن، غذا خوردن، اصلاح کردن، لباس شستن و کارهای دیگری از تعمیر

دوچرخه گرفته تا پنچری و صنایع دستی و خیاطی و بازی کردن، حرف زدن، بحث و مجادله کردن، چانه زدن، عبادت کردن و ...

در حالیکه در بسیاری از شهرهای جدید یا محلات جدید در مغرب زمین، وضعیت کاملاً متفاوت است، تا آنجائیکه در بعضی از شهرهای کشورهای غربی (۱) پیاده روی و پرسه زدن در خیابانها عملی ناپسندیده و مشکوک بشمار می آید. در اینگونه شهرها عبور و مرور در خیابانهای مرکزی شهر در روزهای تعطیل و ساعات بعد از آن، نه تنها خوش آیند نیست، بلکه ممکن است خطرات جانی و مالی هم در پی داشته باشد.

Rapport ,A. pedestrian Street use - Culture and Perception: Street As P.P 3-14.

(1) Beverly Hills , California , U.S.A

4-دکتر جهانشاه پاکزاد- دانشگاه شهید بهشتی- دوره آموزشی شهرسازی-اصفهان-۱۳۸۰